

RUFF Tibor¹

főiskolai tanár, SZPA

csatlakozott kutató, PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2022.06.01.07

A szólás- és tanszabadság elve a mózesi Törvényben és a rabbinikus jogban

The Principle of Freedom of Speech and Teaching in the Mosaic Law and Rabbinic Law

The Torah law and rabbinic jurisprudence are the decisive (and only explicit) starting points for the researcher in the study of the principle of freedom of speech and teaching. Their partial collision in the history of interpretation and jurisprudence of Judaism led, in a fruitful way, to the recognition and enforcement of freedom of conscience and, consequently, of the principles of freedom of speech and teaching, already in antiquity – not without restrictions in the theocratic state, but widely within the framework of the Torah. In exploring these boundaries, we will also gain insight into one of the interpretation methods of the Torah as an unappealable source of law with divine authority in all its words, the so-called pilpul, which unfolded in rabbinic legal hermeneutics.

Keywords: *Mosaic law, rabbinic law, pilpul, Judaism, freedom of conscience, principle of freedom of speech and teaching*

1. A kutatás tárgyáról

A szólás- és tanszabadság elvének a vizsgálata tekintetében meghatározó (és egyedül explicit) kiindulási pont a kutató számára a tórai törvény (*Pentateuchus*, Mózes öt könyve) és a rabbinikus jogtudomány.² Ezek részleges ütközése a judaizmus értelmezéstörténetében és joggyakorlatában termékeny módon már az ókorban (*Talmud*) a lelkiismeret szabadságához, valamint ebből fakadóan a szólás- és tanszabadság elvének az elismeréséhez és érvényesüléséhez vezetett – a teokratikus államban nem korlátlanul, de a *Tóra* keretein belül széles körben. Ezeknek a határvonalaknak a feltárása során egyúttal betekintést nyerünk a *Tórának* mint megfellebbezhetetlen, minden szava tekintetében isteni tekintélyű jogforrásnak a rabbinikus jogi hermeneutikában kibontakozó egyik értelmezési módszerébe, az úgynevezett *pilpul*ba is.

„Ne indulj a sokaság után a gonoszra, és peres ügyben ne vallj a sokasággal tartva, annak elfordítására.” – ülteti át magyar nyelvre Károli Gáspár a II. Mózes 23. fejezetéből a 2. verset, amely szó szerinti fordításban a következőként adható vissza: „Ne légy sokakat követve gonoszságokra, és ne felelj perben elhajolva sokakat követve elhajlításra.”³ A mondat első fele általános etikai, míg második fele – mint

1 A szerző a zsidó vallástudomány doktora, a SZPA bibliafordító kollégiumának a vezetője, a rabbinikus jogtudomány kutatója. A tanulmány K138899 azonosító számú OTKA kutatási projekt (2021–2025) keretében készült. Rövidített változata a „*Vetus et Novum Testamentum jogi relevanciája*” című konferencián 2022. június 3-án hangzott el.

2 A jogforrások bemutatása nem tárgya ennek az írásnak; áttekintésként lásd HECHT, An Introduction to the History and Sources of Jewish Law, *passim*. E tanulmányhoz a szerző saját forrásfordítását használta fel, lásd RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa: Bevezetés, fordítás és kommentár 121-155.

3 II. Mózes 23:2.

ezt a „perben” (*al-riv*) szó jelzi⁴ – az etikain túl jogi természetű is, főként a *Tórát* nemcsak a múlt elvont „teológiai anyagaként”, hanem a teokratikus állam gyakorlati működtetésének törvénykódexeként is megélő ókori zsidóság számára. Jogfilozófiai megközelítésben azt mondhatjuk, hogy itt megfogalmazódik egyrészt az egyéni lelkiismereti meggyőződés elvi lehetősége a közösség többségi álláspontjával szemben, vagyis az az elv, miszerint „*az igazság nem mennyiségi kérdés*”. Lehet igaza tehát az egyénnek akár mindenki mással szemben is, bár ez a hozzáállás más ókori népek istenkirályságaiban, papkirályságaiban és kollektivistá társadalmában nem volt evidens. Másrészt etikai és jogi imperatívusként felszólítja a saját meggyőződés nyilvános kifejezésére a perben részt vevőket, köztük – mint ez más részletekből kiderül – a bírakat is, hiszen a szöveg nemcsak a tanúvallomásra, hanem ítélelhozatalra is vonatkozik.

2. A tórai bírósági rendszerről⁵

A *Tóra* rendkívül erőteljes, az egész társadalmat átszövő bírósági rendszert hozott létre, ami a közösségi élet jogszerűségének nagyon magas igényét fejezi ki.⁶ Ez a rendszer kapott felhatalmazást a *Tóra* mint törvénykönyv értelmezésére és érvényesítésére a konkrét joggyakorlatban.⁷ Ennek első megnyilatkozása a *Törvényben* – még az isteni törvényadást megelőzően – *Jethró Mózesnek* adott tanácsa,⁸ amely szerint minden tíz férfire egy hivatalosan ordinált (felszentelt, kinevezett)⁹ bírónak kell jutnia. Ennek az alapelvnek a követése *Jézus* korában, sőt még az után is kimutatható, valamint közel duplájára szigorítása is.¹⁰ Ezen felül ötven férfire (és öt bíróra) egy magasabb fellebbviteli szinten álló másodfokú bíró, száz férfire (és tíz elsőfokú és két másodfokú bíróra) egy harmadfokú bíró, ezer férfire (és száz elsőfokú, kétszáz másodfokú és tíz harmadfokú bíróra) egy negyedfokú bíró jutott, az egész nép fölé (és az összes első-, másod-, harmad- és negyedfokú bíró fölé) pedig *Isten* emberét állította, aki akkor *Mózes* volt. Később pedig ezt a legfelsőbb bírói tekintélyt a mindenkori főpap és az abban a korban élő legnagyobb karizmatikus vezető mint főbíró¹¹ közös döntésére ruházták át.¹² Ez azt jelenti, hogy a társadalom 15 százaléka volt bíró: nem csak hogy tíz emberre jutott egy-egy bíró, de ráadásul ötfokozatú fellebbviteli rendszer jött létre, ami a jogorvoslatot nagyon nagy mértékben biztosította, bár a fellebbvitel nem a mai értelemben értendő, mert maguk a bírák vitték feljebb az ügyeket, ha kétségesnek találták.¹³

4 Bár a Septuaginta i. e. 300 körül más magánhangzókkal olvasva (*al-rav*) „sokasággal”-nak fordítja, de ez redundanciához vezet, ezért a judaizmusban elfogadott maszoretikus olvasat a meggyőzőbb.

5 Lásd bővebben RUFF, A zsidó joggyakorlat bibliai alapjai *Jézus* korában 123-135., továbbá HAMMER-KOSSOY, Divine Justice in Rabbinic Hands; DAVIES, Trial Procedure, Jurisdiction, Evidence, Testimony 45-58.

6 Mert *Isten* királyi uralma az igazságosság és a jogszerűség érvényesülésén alapul, lásd 89. Zsoltár 14.

7 Lásd bővebben RUFF, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 9-35.

8 II. Mózes 18:13-26.

9 Az ordinációról lásd FERGUSON, Jewish and Christian ordination 13-19. és MANTEL, Ordination and Appointment in the Period of the Temple 325-346.

10 mSzanhedrin 1,6.

11 A Bírák könyvében szereplő valamennyi „címszereplő” bíró (*Debóra, Gedeon, Ehud, Othniél, Sámson* stb. és végül *Sámuel* próféta) olyan karizmatikus személyiség volt, aki a fent leírt bírói rendszerben a legfelsőbb (ötöd fokú) bíró szerepét töltötte be a mindenkori főpappal közösen ítélkezve, egészen a királyság intézményének felállításáig, amelyben a királyra ruháztatott át a főbírói szerep. Vö. WEISMAN, Charismatic Leaders in the Era of the Judges 399-420.

12 V. Mózes 17:8-13.

13 Vö. HENSHKE, The number of judges in ancient Israel 27-61.

A bírákat az első pillanattól fogva mindvégig hivatalosan kinevezték. Kiválasztásuk feltétele már *Jethró* tanácsa értelmében a következő volt: 1) derék (erős személyiségű), 2) istenfélő; 3) igazságos; 4) gyűlöli a haszonlesést (nem megvesztegethető). Az V. Mózes 16:18–20 ezt továbbiakkal egészíti ki: 5) nem fordítja („hajlítja”, azaz torzítja) el az ítéletet; 6) nem részrehajló senki iránt; 7) nem fogad el ajándékot (megvesztegetés céljából).

Az V. Mózes 16:18–20 elrendeli, hogy minden településen állítsanak fel (a fentiekből következően a település létszámának megfelelő méretű) bíróságot, akik a város/falu kapujában minden jogi természetű ügyet kezelnek.¹⁴ A minden fajta peres ügyben zajló ítélezésen túlmenően ez helyi rendeletek alkotását („önkormányzati testület”) is jelentette, valamint a házasságok hitelesítését („anyakönyvvezető”¹⁵), az ingatlan adásvételek hitelesítését („földhivatal”¹⁶), különböző „jegyzői” funkciókat, sőt a közösségi hitélet kérdéseinek eldöntését is („teológiai akadémia”¹⁷). A bírák (*sóf'tím*) mellé felügyelőket (*sót'rím*), afféle „rendőrséget” is rendelt a *Tóra*, akik az ítéletek végrehajtásáról gondoskodtak.

A *Tóra* a bírák jellemére vonatkozó fenti alapelveken kívül még a következőket írja elő az ítélezési folyamatra vonatkozóan: 1) ne hozzanak döntést a többség/sokaság nyomása miatt (azaz merjék vállalni a kisebbségi álláspontot, ha az az igazság, ahogy ezt korábban a II. Mózes 23:2-ből már idéztük; 2) szegény embert ne ítéljenek anyagi helyzete miatt kedvezőbben; 3) de ne is ítéljék kedvezőtlenebbül a szegényt;¹⁸ 4) idegent/bevándorlót (nem zsidót) is ugyanúgy ítéljenek, mint a honfitársaikat;¹⁹ 5) ne kedvezzenek a tekintélyes vagy hatalommal bíró embernek sem;²⁰ 6) minden állítás bizonyításához két-három tanú szükséges, és egy tanú szavára semmi sem áll meg.²¹

Az Ószövetség szinte valamennyi könyve mindezekon felül is tele van a bírákat kötelességeikre figyelmeztető, feddő, instruáló, tanító részekkel. A becsületes bírák sok esetben támadások kereszttüzébe is kerülhettek a próféták leírásai alapján, ha a többséggel, a hatalmasokkal, vezetőkkel vagy a gazdagokkal szemben ítéltek. A Biblia rendszeresen figyelmezteti a bírákat arra is, hogy *Isten* megbünteti őket, ha ők hamis, rossz vagy megalapozatlan ítéleteket hoznak. A rabbinikus értelmezés szerint a *S'chiná*, az isteni Jelenlét a bírák hamissága miatt hagyta el Izraelt, és az igaz ítékezés következtében tér majd vissza hozzá.²²

14 Lásd hozzá EVANS, 'Gates' and 'Streets': Urban Institutions in Old Testament Times 1–12.

15 Ruth 4:1–13.

16 Ruth 4:1–13.

17 A városkapuban ülésező bírák tevékenységének részleteiről lásd Jóh 29:7–25. Lásd hozzá MCKENZIE, Judicial Procedure at the Town Gate 100–104. és WILSON, Israel's Judicial System in the Preexilic Period 229–248. Izrael legészakibb városában, Dánban a régészek megtalálták a bírák számára kialakított pódiumot a városkapuban, és a jeruzsálemi Templomhegy déli részén (*Ófel*) – a Hulda-kapuk közelében – is találtak egy táblát „Vének” felirattal. Lásd GRÜLL, A kövek kiáltanak 173.

18 II. Mózes 23:3; II. Mózes 23:6.

19 II. Mózes 23:9.

20 V. Mózes 16:19 a héber eredeti szerint, III. Mózes 19:15, V. Mózes 1:17.

21 V. Mózes 19:15–21. A tanúskodás szerepéről Qumránban és a rabbinikus *haláchá*ban. Vö. NEUSNER – RABINOVITCH, By the Testimony of Two Witnesses 197–217. Lásd még DAVIES, Trial Procedure, Jurisdiction, Evidence, Testimony 45–58.

22 II. Krónika 19–20; a rabbinikus helyek: „*Mióta elszaporodott a suttogás [pletyka, rágalom, bírák befolyásolása] az ítélethozatal során, nagy harag támadt Izrael ellen, és a S'chiná eltávozott, hiszen írva áll: »Ő bíraskodik a bírák fölött«* (bSzanh. 88b); „*Isten azt mondta: Ebben a világban, mivelhogy rágalmazók vannak köztetek, visszavontam a Jelenlétemet közületek (...) De az eljövendő időben, amikor gyökerestől kitépem a gonosz ösztönt belőletek, amint írva áll: »És eltávolítom a köszívet húsoktól«, akkor majd helyreállítom a Jelenlétemet közöttetek.* (D'várím Rábbá 6,14).

Az ítélethozatalt tekintve a legalapvetőbb tórai szabály, hogy egy tanúságtételre semmi sem tekintendő bizonyítottnak. A bizonyítottsághoz két vagy három tanúságtétel szükséges.²³ Ezt a követelményt az Újszövetség is megerősíti és átveszi az egyházi ügyek vonatkozásában.²⁴ A hamis tanúaszt maga a Tízparancsolat²⁵ tiltja, ez tehát egyike a legnagyobb parancsoknak. A hamis tanút azzal büntették – arányosan –, amivel elítélték volna az általa megvádoltat, ha igaz lett volna a tanúsága, ami akár halálbüntetés is lehetett, ha a hamis vád arra vonatkozott.²⁶ Az V. Mózes 19:15 eredeti héber szövege azt is előírja, hogy minden egyes tényállítást külön-külön kell bizonyítani két vagy három tanúval, és minden olyan állítást, amelyre nézve csak egy tanú van (azaz ha a tanúvallomások abban a részletkérdésben nem egyeznek), el kell vetni.²⁷ Ezt az elvet maga Jézus is megerősíti,²⁸ tehát az újszövetségi egyházi bíráskodásban is mérvadó.²⁹ Minden ettől eltérő ügykezelést rágalmazásnak tekintettek, és súlyosan büntettek. Végezetül: az ítélet végrehajtását mindig a tanúknak kellett elkezdni,³⁰ hogy ezzel is növeljék felelősségük súlyát. Ebből következik, hogy nem volt „tanúvédelem”, titkos tanúságtétel: a tanúknak szemtől szembe vállalniuk kellett a tanúságtételt, ellenkező esetben csak rágalmazóknak minősültek.³¹

3. A bírói különvéleményről

Az ötfokozatú fellebbviteli rendszerben működő, a társadalmat rendkívül erősen átszövő mózesi bírói rendszerben a halálbüntetéssel szankcionált ügyekben legalább 23 fős bíróságokra volt szükség, míg a nem halálos ügyek esetében a bírói kollégium 3, 5 vagy 7 főből állt. Ezért a bírácoknak tanácskozniuk, majd szavazniuk kellett. Ez a törvény involválta a bírác jogát, sőt kötelességét a különvélemény hangoztatására,³² amit a legnagyobb tekintélyű rabbinikus jogforrás és egyben Tóra-értelmezés, a *Misna* (i. sz. 200) így foglal össze: „Ha a bíróság úgy döntött, hogy a Tórában megmondott parancsok közül egyet áthágnak, és valaki ezen az úton halad és cselekszik helytelenül az ő rendelkezésük szerint – akár azok cselekedtek így, és ő velük együtt; vagy azok így cselekedtek, ő

23 V. Mózes 19:15. Lásd hozzá FINKELSTEIN, A Tale of Two Witnesses 13–17.

24 Máté 18:16; II. Korinthus 13:1.

25 II. Mózes 20:16.

26 V. Mózes 19:18–21.

27 V. Mózes 19:15b: *‘al-pí sné ‘édím ó ‘al-pí s’lósá ‘édím jáqum dávár*, a héber szövegben szereplő *dávár* jelentése lehet: ‘mondat’, ‘szó’, ‘tény’. Nyilvánvalóan abszurd elvárás lenne, ha a tanúvallomások minden *szavának* egyezniük kellene. A Máté 18:16-ban a görög szöveg a *rhémával* adja vissza a *dávárt*, amelynek jelentése szintén lehet ‘beszéd’ és ‘dolog’ is. Az értelmes tényközlés atomi logikai egysége az egyszerű mondat (legalább alany és állítmány, mivel igazságértéke logikailag csak állításnak lehet, egy szónak nem), ez megfelel a *dávár* és a *rhéma* szó lényegének. Érdekes Chaim Cohen, Izrael Állam egykori legfelsőbb bírójának felvetése Jézus perével kapcsolatban, ahol a tanúvallomások nem tökéletesen egyező volta miatt a Szanhedrin nem tudta Jézust elítélni (amíg ő maga nem mondott olyat előttük, amit bűnnek nyilváníthattak). Még érdekesebb egybevetni tanúvallomásukat („Ő azt mondta: Lerombolom ezt a Templomot, és harmadnapra felépítem”) Jézus hasonló tartalmú eredeti mondatával („Romboljátok le ezt a Templomot, és harmadnapra felépítem”), amely csak az első állítmány személyragjában különbözik a tanúk által idézett verziótól, az Evangéliumok mégis hamis tanúzásnak minősítik (ez mutatja a *dávár* jogi fogalmának precizitását a tanúságtétel vonatkozásában). A két hamis tanú közelebből nem részletezett – vélhetően hasonlóan kis mértékű – eltérése egymástól elegendő volt ahhoz, hogy a Nagy Szanhedrin ne tudjon bizonyítani (ez pedig jól mutatja a joggyakorlat kifinomultságát).

28 Máté 18:16.

29 Márk 14:55–59.

30 V. Mózes 17:7.

31 Lásd bővebben RABELLO: Jewish and Roman jurisdiction 141–167.

32 GORDIS, Judaism: Freedom of Expression and the Right for Knowledge in the Jewish Tradition 676–698.

pedig utánuk; vagy ha azok nem is cselekedtek így, csak ő – , akkor ártatlan, mert a bíróság döntése alapján cselekedett. De ha a bíróság hibásan rendelkezett, és valaki közülük való, aki tudta, hogy tévedtek, vagy egy olyan tanítvány, aki maga is képes arra, hogy törvényi dolgokban döntsön, ezen az úton halad és cselekszik helytelenül az ő rendelkezésük szerint – akár azok cselekedtek így, és ő velük együtt; vagy azok így cselekedtek, ő pedig utánuk; vagy ha azok nem is cselekedtek így, csak ő – , akkor bűnös, mert ő nem függ a bíróság döntésétől. Ez az általános szabály: aki képes önmagában is dönten, az bűnös, aki a bíróság döntésétől függ, az ártatlan.”³³

Ez pedig világos kötelezettséget tartalmaz a bírák és tanítványaik számára az igaznak hitt különvélemény fenntartására és hangoztatására. Ez az oka annak, hogy a *Misna* mindig rögzíti a szavazás során kisebbségben maradt különvéleményt is, és nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy az később igaznak bizonyulhat a többség jogerőre emelkedett döntésével szemben.

Látszólag a fentivel ellentétes törvényt fogalmaz meg a *Tóra* a legfőbb bíró és a főpap hatáskörével kapcsolatban, melyet *Károli* következőképp adott vissza magyar nyelven: *„Ha megfoghatatlan valami előtted, amikor ítélned kell vér és vér között, ügy és ügy között, sérelem és sérelem között vagy egyéb versengések között a te kapuidban, akkor kelj fel és menj el arra a helyre, amelyet kiválaszt az Úr, a te Istened. És menj be a lévita papokhoz és a bíróhoz, aki lesz majd abban az időben, és kérdezd meg őket, és ők tudtul adják neked az ítéletmondást. És annak a mondásnak értelme szerint cselekedjél, amelyet tudtul adnak neked azon a helyen, amelyet kiválaszt az Úr; és vigyázz, hogy mind aszerint cselekedjél, amint tanítanak téged. A törvény szerint cselekedjél, amelyre tanítanak téged, és az ítélet szerint, amelyet mondanak neked; el ne hajolj attól a mondástól, amelyet tudtul adnak neked, se jobbra, se balra. Ha pedig elbizakodottságból azt cselekszi valaki, hogy nem hallgat a papra, aki ott áll, szolgálván az Urat, a te Istenedet, vagy a bíróra: haljon meg az ilyen ember. Így tisztítsd ki a gonoszt Izraelből, és mind az egész nép hallja és féljen, hogy elbizakodottan senki ne cselekedjék többé.”³⁴*

E tanulmányban nincs terem e törvény minden részletét, illetve elvét³⁵ tárgyalni, arra az egyetlen problémára koncentrálok most, hogy bizonyos esetekben ennek alkalmazása összeütközésbe került az előbbieken ismertetett bírói különvélemény hangoztatásának kötelezettségével. Ugyanis – minden ellenkező hiedelemmel szemben – a *Tóra* számol a bírói tévedés lehetőségével még a legfelsőbb bíró és a főpap döntése esetében is: *„Hogyha pedig az Izrael fiainak egész közössége megtéved, és a gyűlés előtt rejtve marad e dolog...”*³⁶ Vagyis a legfelsőbb bíró, a főpap és 69 fős tanácsadó testületük, a *Nagy Sanhedrin*³⁷ sem tévedhetetlen, mint például a római katolikus egyházjogban az egyetemes zsinat, illetve a pápa ex cathedra nyilatkozata, még elvileg sem.³⁸ A döntésüknek való feltétlen engedelmisség követelménye az alsóbb szintű bírák számára nem a 2+69 legnagyobb tekintély tévedhetetlensége, hanem a jogegység és jogbiztonság fenntartása alapján követeltetik meg tehát. Mit tegyen akkor a fellebbviteli processzusban részt vevő bíró, ha a legfelső bíróság döntésével sem ért egyet, ragaszkodva lelkiismereti meggyőződéséhez?

33 Hórájót traktátus 1:1.

34 V. Mózes 17:8-13.

35 Lásd hozzá RUFF, A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei 9-35.

36 III. Mózes 4:13.

37 Lásd hozzá HOENIG, The Great Sanhedrin; KNIERIM, Customs, judges, and legislators in ancient Israel 3-17.; LANGBERT – FRIEDMAN, Perspectives on transformational leadership in the Sanhedrin of ancient Judaism 199-207.

38 CONNELL, Censorship and the Prohibition of Books in Catholic Church Law 699-709. A folyóirat teljes lapszáma az általam is tárgyalt problémával foglalkozik a különböző egyházi és szekuláris jogrendekben, lásd Community Security vs. Man's Right to Knowledge.

A héberül *pilpul* néven ismert jogi hermeneutikai módszert akkor szokták – igen gyakran – alkalmazni, amikor két tórai törvény ellentmondásba kerül. Lényege, hogy ilyenkor a szöveghelyek minden szavát a lehető legpontosabb, azaz legszűkebb értelmében véve az ellentétbe kerülő mondatokat egymás korlátozásaiként értelmezik, így oldva fel az ellentmondást.³⁹

4. A pilpul rabbinikus gyakorlata

A Misna Szanhedrin traktátusa a *pilpul* gyakorlatát saját fordításom szerint⁴⁰ a következőképp írja le: „A vén [bíró], aki nem engedelmeskedik a bíróság szavának, [megfojtatik,] mert megmondattott: 'Ha megfoghatatlan valami előtted, mikor ítélned kell... [ha nem hallgat a papra (...)] vagy a bíróra (...) haljon meg...'. Három bíróság volt ott, az egyik a Templom-hegy kapujában ülésezett, egy másik az Udvar kapujában, a harmadik pedig a Faragott Kő Termében. Először a Templom-hegy kapujában ülésezőhöz mentek [az érintett bíró, és a helyi bíróság tagjai, akikkel vitában állt], és ő [az érintett bíró] azt mondta: 'Én így értelmeztem, társaim pedig így értelmezték; én így tanítottam, társaim pedig így tanították.' Ha ők [az első bíróság] hallottak [már erről a kérdéstről döntést], elmondják nekik. Ha nem, akkor továbbmennek az Udvar kapujában ülésező [bíró]hoz, és ő [az érintett vén] azt mondta: 'Én így értelmeztem, társaim pedig így értelmezték; én így tanítottam, társaim pedig így tanították.' Ha ők [a második bíróság] hallottak [már erről a kérdéstről döntést], elmondják nekik. Ha nem, akkor ezek és ezek [vagyis mindannyian együtt] bemennek a Nagy Bírósághoz, amely a Faragott Kő Termében ülésezik, ahonnan törvény [tóra] származik egész Izrael számára, ahogy megmondattott: 'arról a helyről, amelyet kiválaszt az Úr.' Ha hazatérve városába ugyanazon út szerint tanít továbbra is, mint annak előtte, felmentendő. De ha cselekvésre ad útmutatást eszerint, akkor bűnös, mert megmondattott: 'a férfi, aki elbizakodottan azt teszi... [hogy nem hallgat a papra, aki ott áll...]', tehát a bűnösség a cselekvésre adott útmutatásra vonatkozik. De ha egy tanítvány[a] adott cselekvésre útmutatást [a Szanhedrinnel egyet nem értő vén tanítása nyomán], az felmentendő. Így a nagyobb súly [a felszentelés szigorú követelményei] könnyítéssé lesz számára.”⁴¹

E szabályozást olvasva az első meglepetést az okozhatja, hogy miért mentendő fel a legfelsőbb bírósággal egyet nem értő bíró, ha hazatérve továbbra is eltérő meggyőződését tanítja? Itt lehetünk tanúi a *pilpul* alkalmazásának, segítségül hívva a Misna további magyarázatait, így a teljes Talmudot és a középkori kommentátorokat is.

„A férfi, aki elbizakodottan azt teszi” tórai kifejezést a rabbinikus hermeneutika a legszűkebben szó szerint véve egyedül az engedetlen cselekvésre korlátozza („teszi”), s ezzel megvédi a II. Mózes 23:2-ben a bírói különvélemény hangoztatásának és tanításának szintén tórai jogát, sőt kötelességét. Az egyet nem értő bíró tehát továbbra is taníthatja, indokolhatja véleményét, ám nem szólíthat fel annak gyakorlati alkalmazására senkit, mert ebben neki a jogegység és jogbiztonság elvéhez kell alkalmazkodnia, halálbüntetés terhe mellett. Viszont, ha nem maga a bíró, hanem egy tanítványa ennek nyomán valakit cselekvésre is felszólít, ő is felmentendő (a halálbüntetés terhe alól), mivel ő nem ordinált bíró, így az általa alkotott cselekvési szabályt nem kötelező követni (és emiatt tanítója,

39 LAUTERBACH, Pilpul; BREUER, Pilpul 161-163.

40 RUFF, A Misna Szanhedrin traktátusa: Bevezetés, fordítás és kommentár 121-155.

41 Szanhedrin traktátus 10:2.

az egyet nem értő bíró sem tehető felelőssé). Tudniillik a felszentelést (ordinációt) nagyon szigorú erkölcsi követelmények árán lehetett csak kiérdemelni, és csakis negyven éves kor fölött. Ez az erős követelményrendszer megvédte a tanítványokat, mert felszentelés híján nem lehetett őket engedetlen bíróként halálra ítélni, ha nem értettek egyet a *Szanhedrin* rendelkezésével, és ezt hangoztatták.

Végezetül – ha a fentebb a Hórájót traktátusból idézett szöveget is újra idevesszük – , akkor az a magánember (arámi: *hedjót*, a görög *idiotészből*), aki a tanítvány cselekvésre való felszólítását követve a *Szanhedrin* határozatával ellentétesen még cselekszik is, szintén felmentendő, mert ő viszont tudatlan lehetett a szabályozás felől. A tudatosságot külön bizonyítani kell, és a nem tudatos bűnöst a *Tóra* minden esetben felmenti, és csak bűnáldozat bemutatására kötelezi, figyelmeztetés és oktatás kíséretében. Ez kétszer ismételhető, és csak harmadszori elkövetésre szabják ki az előírt büntetést, ez esetben a halált.

Így a rabbinikus hermeneutika hivatalos, azaz éppen a *Nagy Szanhedrin* által a fenti tekintéllyel kihirdetett álláspontja biztosítja a vele egyet nem értő bírónak, tanítványaiknak és a magánembereknek a lelkiismeret és annak kifejezése szabadságát, egyúttal minimalizálja a halálbüntetés lehetőségét, miközben megköveteli (enyhébb és lépcsőzetes szankciókkal) a cselekvés egységét, azaz fenntartja a jogegység és jogbiztonság elvét. Ezzel különbséget is tesz a lelkiismereti okokból, illetve közösségi elvárások miatti jogkövetés két szintje között, aminek jogpszichológiai-etikai szempontból fontos szerepe van. Mindezt pedig úgy teszi, hogy közben a *Tóra* egyetlen betűjét sem sérti meg.⁴²

5. A pilpul történeti kontextusban

Gyönyörűen illusztrálja a *Talmud* egy történettel mindennek működését a gyakorlatban. Egy ízben *Jósua* rabbi, a *Szanhedrin* tekintélyes tagja szerint a *Szanhedrin* többsége és maga a főbíró, *II. Rabban Gamaliél* rosszul határozták meg a *Jóm Kipur* (Engesztelés Napja) időpontját, és ezen álláspontját mindvégig fenntartotta. *Gamaliél* ezért a szavazás után elrendelte, hogy a kisebbségben maradt *Jósua* a maga által máshová datált ünnepnapon jelenjen meg ő előtte tarisznyával, bottal és saruban, mivel ezeket *Jóm Kipur* idején tilos viselni. *Jósua* a mondott napon meg is jelent az előírt kiegészítőkkal, megszegve ezzel a saját álláspontjából következő, *Isten* előtti lelkiismereti kötelezettségét, de egyúttal újra kinyilvánította: „Biztos vagyok benne, hogy ma van *Jóm Kipur*”. Ekkor *Gamaliél* felkelt főbírói székéből, lejött a lépcsőn, földre borult kollégája, *Jósua* előtt, és így szólt: „Te igazabb ember vagy nálam.” A *Talmud* a következőkben éppen ennek kapcsán beszéli el, hogy *II. Rabban Gamaliél*, a Szentély pusztulása utáni – azaz autoritásában megcsonkult – *Nagy Szanhedrin* első elnökét később, miután *Jósua* rabbi több esetben hasonlóképp megalázta, végül elmozdították hivatalából emiatt és egyes ügyrendi határozatait érvénytelenítették; vagyis a legfőbb bíró és a többség hatalma sem lehetett korlátlan.⁴³

De hasonlóképp ugyanerre reflektált – úgy tűnik, egyetértőleg – *Jézus* is, amikor a *Nagy Szanhedrin*ről – melynek akkori korruptségát *Flavius Josephus*, a qumráni tekercsek, de még a rabbinikus

42 Lásd hozzá GÜDEMANN, Die Neugestaltung des Rabbinenwesens und deren Einfluss auf die talmudische Wissenschaft im Mittelalter 421-444.

43 bB'rachot 27b-28a; mRos Hasana 2:8-9. Tárgyalja és részletesen idézi JAFFE, Rabban Gamliel and the Limits of Rabbinic Authority.

iratok is egyértelműen rendkívül súlyosnak minősítik⁴⁴ – így instruálta tanítványait: „Az írástudók és farizeusok Mózes bírói székében ülnek, ezért amit parancsolnak nektek, mindazt tartsátok meg és tegyétek meg, de ne cselekedjete az ő tetteik szerint, mert ők mondják ugyan, de nem teszik meg.”⁴⁵ Általánosságban is látható az Evangéliumokból, hogy a hivatalostól eltérő vélemények, így Jézus véleménye sem volt törvényes úton korlátozható az akkori rendszerben. Hogyan is taníthatott volna más esetben a magánember, ács Jézus más nézeteket minden ünnepen szabadon, egész napon át a Templomban, száz méterre a Szanhedrin üléstermétől? Hasonlóképp nem értelmezhető helyesen ezen jogtörténeti háttér ismerete nélkül az Apostolok cselekedeteinek könyvében Péter és János apostolok Szanhedrin előtti többszöri tárgyalása, és nem érthető meg, hogy szabad ellenállásuk hogyan volt keresztülvihető oly módon, hogy végül maga a főbíró korlátozta saját tiltó határozatuk szankcionálását halálbüntetésről szóbeli figyelmeztetésre.⁴⁶

Betekintést ad továbbá mindez annak alapvető okaiba, hogy miért nem válhatott a judaizmus dogmatikus vallássá az ókorban, másképp fogalmazva, hogy miért vitairodalom jellegű az egész *Talmud*, sőt általánosságban miért tekinti (a kereszténységtől eltérően) teljesen normálisnak a sokféle különböző irányzatot, és preferálja a szabad vitát mindmáig a zsidó kultúra és szokásjog.⁴⁷ Említenünk sem kell, hogy ennek pedig milyen történelmi szerepe volt a zsidóság emancipációjával párhuzamosan a modern demokratikus eszmények kialakulásában.

Végül a modern – nem klasszikus, többségi – demokrácia kisebbségeket a többségtől védelmező belső korlátai szintén azon az alapelven nyugszanak, miszerint lehet igaza a kisebbségnek a többséggel szemben is, azaz meg kell védeni az egyén alapjogait a szélsőséges kollektívizmus diktatórikus hajlamainak korlátozásával, mivel az igazság nem tehető mennyiségi kérdéssé. A teljesség kedvéért természetesen hozzá kell tennünk, hogy a teokratikus zsidó államban ez a szólásszabadság nem volt korlátlan. Magával az írott *Tórával* egyértelműen szembe helyezkedni, amikor ez értelmezési vitán felül állt, és különösen idegen istenségeket hirdetni halálbüntetés terhe mellett tilos volt. A fenti szabadság a *Tóra* értelmezési kérdéseire és abból fakadó vitákra vonatkozott tehát.

44 Lásd a rabbinikus irodalomból többek között bSzanhedrin 88b, bSótá 47a-b, bPesáchim 57a, D'várím Rábbá 2:19, mHórájót 1:1. A qumráni iratokból lásd Jesája kommentár 4Q162, 2:6-10, Damaszkuszi irat 4:19 és 1:14-18), a korabeli történetírásból lásd FLAVIUS, A zsidó háború. – Önéletrajz 513-532., FLAVIUS, A zsidók története, 20:8:8, FLAVIUS, A zsidó háború 7:8.

45 Máté 23:2.

46 A teljes történetet kimerítően és részletesen elemzi LE-CORN – SHULAM, A Commentary on the Jewish Roots of Acts I. köt. 215-247. és 286-288. A szerzőpár a teljes rabbinikus irodalom fényében jutott lényegét tekintve ugyanerre a következtetésre. Lásd hozzá STRACK – BILLERBECK, Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch.

47 Az utóbbi években rabbinikus körökben nagy vitát kiváltó könyv ugyanerről a kérdésről lásd CARDOSO, Jewish Law as Rebellion, *passim*.

Felhasznált irodalom

- BREUER, Mordechai: Pilpul. In: Encyclopaedia Judaica. 16. köt. Jerusalem 2007, 161-163. <https://ketab3.files.wordpress.com/2014/11/encyclopaedia-judaica-v-16-pes-qu.pdf> (letöltés: 2022. 09. 30.)
- CARDOSO, Nathan Lopez: Jewish Law as Rebellion: A Plea for Religious Authenticity and Halachic Courage. Urim Publications 2018
- COHEN, Haim: Jézus Krisztus pöre (ford. LÁSZLÓFFY Aladár). Budapest 2005
- CONNELL, Francis J.: Censorship and the Prohibition of Books in Catholic Church Law. Columbia Law Review 1954/5. sz. 699-709. <https://www.jstor.org/stable/1119712> (letöltés: 2022. 08. 01.)
- DAVIES, Eryl Wynn: Trial Procedure, Jurisdiction, Evidence, Testimony. In: BARMASH, Pamela (szerk.): The Oxford Handbook of Biblical Law. Oxford 2019, 45-58.
- EVANS, Geoffrey: 'Gates' and 'Streets': Urban Institutions in Old Testament Times. Journal of Religious History 1962/1. sz. 1-12.
- FERGUSON, Everett: Jewish and Christian ordination. Harvard Theological Review 1963/1. sz. 13-19.
- FINKELSTEIN, Sheldon M.: A Tale of Two Witnesses: The Constitution's Two Witness Rule and the Talmud Sanhedrin. Litigation 2009/4. sz. 13-17.
- FLAVIUS, Josephus: A zsidó háború. – Önéletrajz. Budapest 1990
- FLAVIUS, Josephus: A zsidók története. Budapest 1980
- GORDIS, Robert: Judaism: Freedom of Expression and the Right for Knowledge in the Jewish Tradition. Columbia Law Review 1954/5. sz. 676-698. <https://www.jstor.org/stable/1119712> (letöltés: 2022. 08. 01.)
- GRÜLL Tibor: A kövek kiáltanak. 50 történeti dokumentum az Újszövetség tanulmányozásához. Budapest 2009
- GÜDEMANN, M.: Die Neugestaltung des Rabbinenwesens und deren Einfluss auf die talmudische Wissenschaft im Mittelalter. Zweiter Artikel (Schluss). Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 1864/11. sz. 421-444.
- HAMMER-KOSSOY, Michelle: Divine Justice in Rabbinic Hands: Talmudic Reconstitution of the Penal System (Ph.D. értekezés). New York 2005
- HENSHKE, David: The number of judges in ancient Israel. LIFSHITZ, Berachyahu (szerk.): Jewish Law 17. köt. London 2017, 27-61.
- HOENIG, Sidney B.: The Great Sanhedrin. Philadelphia 1953
- JAFFE, Bracha: Rabban Gamliel and the Limits of Rabbinic Authority. <https://www.sefaria.org/sheets/5738?lang=bi> (letöltés: 2022.07.31.)
- KNIERIM, Rolf P.: Customs, judges, and legislators in ancient Israel. In: EVANS, Craig A. – STINESPRING, William F. (szerk.): Early Jewish and Christian Exegesis. Studies in Memory of William Hugh Brownlee. Atlanta 1987, 3-17.
- LANGBERT, Mitchell – FRIEDMAN, Hershey H.: Perspectives on transformational leadership in the Sanhedrin of ancient Judaism. Management Decision 2003/2. sz. 199-207.
- LAUTERBACH, Jacob Zallel: Pilpul. In: Jewish Encyclopedia. <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/12153-pilpul> (letöltés: 2022. 08. 01.)
- LE-CORN, Hilary – SHULAM, Joseph: A Commentary on the Jewish Roots of Acts. Jerusalem 2003
- MANTEL, Hugo: Ordination and Appointment in the Period of the Temple. Harvard Theological Review 1964/4. sz. 325-346.

- McKENZIE, Donald A.: Judicial Procedure at the Town Gate. *Vetus Testamentum* 1964/1. sz. 100–104. https://brill.com/view/journals/vt/14/1/article-p100_7.xml (letöltés: 2022. 09. 30)
- NEUSNER, Jacob – RABINOVITCH, Nachum L.: By the Testimony of Two Witnesses. In the Damascus Document IX, 17–22 and in Pharisaic–Rabbinic Law. *Revue de Qumran* 1973/2. sz. 197–217.
- RUFF Tibor: A Misna Szanhedrin traktátusa: Bevezetés, fordítás és kommentár. *Studia Biblica* 2021/2. sz. 121–155.
- RUFF Tibor: A mózesi Törvény egységes rendszerének immanens elvei. *Studia Biblica* 2021/1. sz. 9–35.
- RUFF Tibor: A zsidó joggyakorlat bibliai alapjai Jézus korában. *Studia Biblica* 2020/1. sz. 123–135.
- RUFF Tibor: Az Újszövetség és a Tóra. Budapest 2009
- RABELLO, Alfredo Mordechai: Jewish and Roman jurisdiction. In: HECHT, N. S. et al. (szerk.): An Introduction to the History and Sources of Jewish Law. Oxford 1996, 141–167.
- SÁRY Pál: Bűnvádi eljárások az Újszövetségben. Budapest 2000
- STRACK, Hermann L. – BILLERBECK, Paul: Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch, I–VI. köt. München 1961
- WEISMAN, Ze'ev: Charismatic Leaders in the Era of the Judges. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 1977/3. sz. 399–420.
- WILSON, Robert R.: Israel's Judicial System in the Preexilic Period. *Jewish Quarterly Review* 1983/2. sz. 229–248.